

Cs. Kiss Lajos

Carl Schmitt jelentősége

Carl Schmitt jogtudósként mindenekelőtt két tudományterület, a nemzetközi jog és alkotmányjog nemzetközi híré művelője volt. Életműve azonban nem csupán az európai jogtudomány kimagasló teljesítménye, hanem nagy jelentőségűvé vált a XX. századi politikai gondolkodásban is, mivel a közjogász Schmitt, a jogtudományi megismerés közegében, a modern politikafilozófia fejlődése szempontjából döntő fordulatot hajtott végre. Schmitt tudományos pályafutása során tudatosan és hangsúlyozottan mindig jogtudósként gondolkodott és alkotott, s ezért a politikai problémáját is kifejezetten a jogász (das Juristische) perspektíváján belül vetette fel és értelmezte. Ebben a vonatkozásban döntő elméleti-módszertani lépése az volt, hogy a politikai problémáját egyfelől tematikusan függetlenítette a vallási, gazdasági, erkölcsi, tudományos, esztétikai szellemi-tárgyi területeinek különös elméleti problematikáitól és nézőpontjaitól, másfelől a fogalomalkotás szempontjából önállóan tárgyalta, s ezzel érvénytelenítette az erkölcs és politika viszonyának hagyományos és modern liberális értelmezését, amely a politikait hierarchikusan az erkölcsi alá rendeli. Max Weber és Carl Schmitt után az erkölcs és politika viszonyát már nem lehet egy politikán kívüli univerzális erkölcsi nézőpontból elgondolni.

Az „államjog eme diabolusának”, a náci birodalom egykori „koronajogászának” teoretikus eredetisége, életművének tudományos, metafizikai-politikai jelentősége, már csak e fordulat okán, kritikán felül áll még ellenfelei számára is. Többek között ezért vált Carl Schmitt a jogi és politikai gondolkodás klasszikusává annak ellenére, hogy a XX. századi totalitárius rendszerek katasztrófa-tapasztalatainak árnyékából szemlélve, előfeltevéseinek, elméleteinek és következtetéseinek radikalitása sokak, főként a liberálisok számára ijesztő, világnézetileg és erkölcsileg elfogadhatatlan. Schmitt gondolkodói-teoretikus eredetisége, elfogadva sajátos egzisztenciafilozófiai önértelmezését, a két, általa legjelentősebbnek tartott újkori gondolkodó, Boden és Hobbes kétségbeesésével szellemi-egzisztenciális értelemben azonos kétségbeesésből és abból a nézőpontból fakad, amely eredendően tapasztalt és tudatosan vállalt köztes helyzetében gyökerezik. Schmitt szilárd meggyőződése volt, hogy e köztes helyzet nézőpontja döntő az európai szellem önértelmezése, a modernség diagnózisa számára, mert csak egy ilyen egzisztenciális alaphelyzetből nyitható horizont egy lehetséges „konzervatív forradalom” számára, ebből kiindulva lehet vállalkozni a jelenkor összképének megteremtésére, és egy átfogó, a vallási-teológiai problematikát újratematizáló történelemfilozófiai koncepció keretében a metafizika és a keresztény történelemkép megmentésére. Ezért kísérelte – a szellemi és tárgyi területek fejlődésének technikai végkorszakában, amikor a XIX. század közepétől az iparosodás, technicizálódás és centralizálódás bázisán a semlegesítő és depolitizáló utközik a demokratizálódás tendenciájával, majd összefonódva és magasabb szinten folytatódva a tömegtársadalom tömegdemokráciájában a nihilizmusig fokozódik – a poli-

tika elfeledett metafizikai méltóságának visszaállítására irányult elméleti és gyakorlati értelemben egyaránt. Megítélése szerint ez az egzisztenciális feltétele a modern társadalom mint közösség egységének, csak ezen a módon lehet meghaladni a pluralisztikus, nihilizmusba torkolló széttagoaltságot és csökkenteni a globalizálódó polgárháború veszélyét, csak így lehet a technikai korszakot a politikán keresztül egy új keresztény *aeonba* át-, pontosabban visszavezetni. Kritikusai által megkérdőjelezett tudományetikai álláspontja is e köztes helyzet egzisztencialitásából meríti igazolásának érveit. Schmitt tehát e történelemfilozófiai keretben, a politikai teológia mint tudásszociológiai módszer segítségével, a természetjog és pozitívizmus hagyományos ellentétét a legitimitás (jog) és legalitás (törvény) problémájaként radikalizálva értelmezi újra a jog, az állam és a politika viszonyát; ebben az összefüggésben határozza meg a politikai, a totális állam, a birodalom és nagytér, valamint a föld nomoszáinak alapvető fogalmait, amelyek a klasszikus, államra vonatkoztatott szemléletmód és fogalmiság érvénytelenné válásának tényszerűségét tanúsítják, s történelemfilozófiailag az államiság újkori-modern korszakának a végét jelzik. A modernitás technikai végkorszakában, amikor a totális államokra, illetve a nagytérek uraló birodalmakra vagy szövetségi rendszerekre nehezedik a politikai metafizikai gondja, az a felelősség, hogy az igazi politikai egységet létrehozva megteremtsék és biztosítsák a modern társadalom mint valódi közösség egységét, a jogtudós Schmitt a politikai értelmére irányuló kérdés megismétlésével és a politika központi területté emelésével végső soron a politika metafizikai és erkölcsi újramegalapozására tett kísérletet.

Az a magabiztosság és teoretikus fölénytudat, amellyel Schmitt e kísérletre vállalkozott, a jogtudomány eszméjének és hivatásának értelmezéséből válik érthetővé. Eszerint az európai szellem felszabadítása a teológia uralma alól a jogász és a jogtudomány teljesítménye volt, nem pedig a filozófiáé vagy a természettudományé. A jogtudomány történetileg a XII. században kezdte meg és a XVI. században, az újkorban győzelemmel fejezte be a teológia ellen folytatott szellemi szabadságharcát. Ezzel Carl Schmitt számára a lét(világ) nyilvános értelmezésének monopóliumáért, a társadalom és kultúra metafizikai központja meghatározásának illetékességéért folyó középkori és újkori-modern versengés a teológia, a filozófia és tudomány között végérvényesen a jogtudomány javára dőlt el. A jogtudomány e történelmi teljesítményével a teológia, a filozófia valamint a szellemtudományok vezetőjévé vált.

Carl Schmitt tehát tudósként mindenekelőtt a közjog művelője, államjogász és nemzetközi jogász volt, akit tudományának tárgya és problematikája belsőleg kényszerített a politikai világ konkrétumaival való közvetlen érintkezésre. Az államjogász érintkezése a politikaival, szemben például a lét értelmét az elvont, eszmeszerű gondolkodás közegében megvilágítani akaró filozófussal, veszélyes és kockázatos vállalkozás, mivel kutatásai során, apologetikusan vagy kritikailag, mindig a fennálló állami-politikai rend érvényességét problematizálja, mindig konkrét politikai (jogpolitikai) stratégiákat és gyakorlatokat igazol vagy tesz kérdésessé. Nem véletlen tehát, hogy Schmitt egész életműve a jogtudomány és a politikai veszélyekkel és kockázatokkal teli viszonyát példázva, szakértői tevékenysége, majd a nemzetiszocialista párthoz való csatlakozása és a náci rezsimmel való tizenkét éven át tartó kollaborációja (1933-tól 1945-ig a Birodalom központjában, Berlinben tevékenykedik) pedig a nevezetes platóni szürakuszai utazás ideáltipikus német aktualizációjának tekinthető. A reprezentatív értelmiségi „utazását” a hatalom birtokosaihoz a modernitás nyelvén kollaborációnak nevezik, amelyet Schmitt a Weizsäcker-perben megfogalmazott „ellenállás

együtműködés révén” formulával értelmez. A *Glossariumban* e formula egzisztenciális értelmét fejtegeti ironikusan, amikor a kollaborációban kifejeződő „kétértelműséget” és „kétarcúságot” „ősi német találmánynak” nevezi. Ezt a német kétértelműséget, kétarcúságot mindenekelőtt Németország közép-európai köztes helyzete, a poroszok államirányzata és Hegel jogfogalma szemlélteti (SCHMITT 1991, 221–222).¹ Ebben az összefüggésben, Schmitt intencióinak megfelelően a jog és a jogtudomány perspektíváján belül maradva, azon elméleti és gyakorlati megfontolások a lényegesek, amelyek a tudományos elméletalkotásban és politikai-szakértői tevékenységében előkészítik, illetve igazolják kollaborációját. Elméletalkotási megfontolásai közül elsősorban annak a szerkezeti összefüggésnek az értelmezése perdöntő, amelyből a politikai veszélye ered. Schmitt ezt a szerkezeti összefüggést a *Politikai teológia* és *A politikai fogalma* című műveiben példászerűen elemzi. A *Politikai teológia* megközelítésében a jog az állam, illetve az államot reprezentáló szuverén egzisztenciális döntésén alapul, *A politikai fogalma* megközelítésében pedig a jogot konstituáló állam függ létszerűen a politikaitól, mivel konkrétan mindig annak a szervezett társadalmi-politikai erőnek az egzisztenciális döntésén alapul, amelyik képes az államot szuverénné, azaz döntésképpessé és minőségi értelemben totálissá tenni, amelyik képes a társadalom mint közösség politikai egységét megteremteni és a politikai monopóliumával való rendelkezését politikai mítoszokkal hatékonyan legitimálni. Ami pedig a gyakorlati megfontolásokat illeti, a weimari korszak Schmitt számára az európai és német szellem rendkívüli helyzeteként jelent meg, amelyben halaszthatatlanná vált a társadalom és kultúra egységét megteremtő-megőrző metafizikai-politikai döntés. A német nép politikai egységének megteremtése érdekében a birodalmi elnök vagy a nemzetiszocialista mozgalom vezére mint szuverén személyében reprezentálja az államot, rendelkezik a politikai monopóliumával, azaz dönt a barát vagy ellenség kérdésében, legfőbb bíróként ítélkezik az ellenség felett, s döntéseivel a német társadalmat a politikán keresztül igazi közösséggé egyesíti. A német kultúrát pedig a jogtudomány vezetésével a Birodalom „koronajogászákat” Carl Schmitt egyesíti igazi szellemi közösséggé (totalitássá), s eközben megóvjá a liberális, normativista-formális jogi gondolkodás befolyásától, a zsidó szellem behatolásától, amely a társadalmi és kulturális folyamatokból minden politikai szubsztanciát kiűz.

A kultúra szintjén tehát a teológiával és filozófiával szemben a tudományra, s ezen belül a szellemtudományok között vezető szerepet játszó jogtudományra hárul a feladat, hogy a normativista liberális jogállami gondolkodással, különösen Kelsen *tiszta jogtanával* szemben végső menedéket nyújtson a jog s egyáltalán a metafizika számára. A legitimitás (jog) és legalitás (törvény) konfliktusának korszakában a teológiai, filozófiai és szociológiai nézőpontot integrálni tudó, a politikai veszélyével számot vetni képes jogtudomány rendelkezhet legitim módon a létértelmezés monopóliumával. Nem véletlen tehát, hogy Schmitt a jogtudomány művelését veszélyes dolognak tartotta, különösen átmeneti korszakokban, amikor megrendülnek a társadalom és kultúra hierarchikus rendjei és megszűnnek a védelem és engedelmeskedés kiszámítható szerkezetei. S ezért nem véletlen, hogy számára a politikai veszélyének és kockázatainak való létszerű kitettség fel- és elismerése vált a tudomány és a tudós egzisztenciájának alapkérdésévé. Schmitt számára a tulajdonképpeni értelemben vett politikai

¹ A szürakuzai utazás német paradigmájához lásd VAJDA 1993; Cs. Kiss 2002.

veszélyének a megkerülhetetlenségére való ráésmélésben világosodik meg általában a szellemtudomány, s különösen a jogtudomány eszméje és művelőjének hivatása. „Az e területeken folyó munka – írja a háború után – a szó legszorosabb értelmében nyilvános. Bel- és külpolitikai jelentőségű kérdéseket érint. Ennek következtében közvetlenül ki van téve a politikai veszélyének. E veszély elől az ilyen tudományszakok jogásza nem menekülhet, azáltal sem, hogy eltűnik a tiszta pozitivizmus nirvánájában. A veszélyt legfeljebb csökkentheti, vagy azzal, hogy távol eső történeti vagy filozófiai védőszínezetű peremterületekre települ, vagy azzal, hogy a legnagyobb tökéletességre fejleszti a fenntartások és elkendőzések művészetét. Nyugodtabb korokban semleges zónák és kellemes parkok képződnek természet- és szellem- és műemlékvédelem céljából. Nyugtalan korokban ez megszűnik. Ekkor akuttá válik a veszély, amely minden szabad gondolkodásban immanens. A közjog kutatója és tanára ekkor hirtelen úgy látja, hogy bármely szabad szóval és bármely szabad gondolattal rajtakapják és beskatulyázzák, mégpedig olyan emberek, akiknek egész életükben sohasem volt egy szabad gondolatuk, és akiktől a szellem minden szabadsága lényegszerűen idegen. De nem csak erről van szó. A közjog tudósának tudományos munkája, műve a tudós helyét egy meghatározott országban, meghatározott csoportoknál és hatalmaknál s egy meghatározott korhelyzetben jelöli ki. Az anyag, amelyből fogalmait képezi és amelyre tudományos munkája során rá van utalva, olyan politikai helyzetekhez köti őt, melyek kegye vagy kegytelensége, szerencséje vagy szerencsétlensége, győzelme vagy veresége a kutatót és tanárt is magával ragadja és személyes sorsát eldönti.” (SCHMITT 1950, 55.)

A tudomány és tudós politikai szituáltsága, közvetlen vagy közvetett veszélyeztetése ily módon a tudományos fogalom- és elméletképzés egzisztenciális értelemben konstitutív előfeltevése, amelyet Schmitt hallgatólagosan az ismeretelméleti-módszertani alapelv rangjára emelt.² Így a vele kapcsolatos állásfoglalás a tudomány végső értelmét érinti, az előle való menekülés pedig, még nyugodt időkben is, a szellem szabadságának elárulását jelenti. Schmitt szerint az e helyzettel együtt járó paradoxon a szabad gondolkodás és a „valódi” szellemi szabadság ismérve, tulajdonképpeni megnyilvánulása, az a tudományetikai maxima, amelyhez a maga részéről mindig igazodni próbált, még a totalitárius egypártrendszer körülményei között is, „amikor mindazt megparancsolták, amit nem tiltottak”. A tudomány tehát nem lehet depolitizált és semleges, már csak társadalmi-történelmi szituáltsága okán sem, ugyanakkor mégis biztosítania kell az objektív megismerés lehetőségének, azaz ismeretei igazságra vonatkozásának és a tárgyyszerű tudományos kritikának a feltételeit. Schmitt jogtudománya a politikai tematikus megragadásán, a társadalmi konstitúciójának tulajdonképpeni értelmezésén keresztül, azaz átfogó társadalomelméletként vonatkozik a politikára. Eközben egyfelől az objektivitás és tárgyyszerűség érdekében kritikailag tudatosítania kell a politikai vonatkozást és zárójelbe kell tennie, másfelől a világtörténelem metafizikai értelmének, az európai szellem racionalizmusának a megmentése érdekében, a zárójelet megnyitva, a lehető legradikálisabb értelemben bele kell bocsátkoznia a politikaival együtt járó veszélybe. Mert Schmitt számára a modernitás technikai végkorszakában a politikának a társadalom metafizikai központjává, a német és európai szellem lényegi egységét megteremtteni képes jogtudománynak pedig, amelynek éppen

² A politikai veszélyének való létszerű kitettség mint ismeretelméleti-módszertani elv lényegében Weber nevezetese, ám rengeteg félreértéstől övezett értéksabadság-posztulátumának egzisztencializált átértelmezése.

ebben rejlik történelmi eszméje és hivatása, e központhoz való privilegizált hozzáférés útjává kell válnia. Schmitt felfogásának paradoxonja abban van, hogy a tudományos megismerés szükségszerű politikára vonatkozása nem jelentheti sem az igazságigény feladását, a gondolkodás és szellemi szabadság feltételeinek, a nyilvános vita intézményeinek a megsemmisítését, sem a tudomány megváltó küldetésének az abszolutizálását, politikában való feloldódását. Sikereinek csúcspontján, avagy kollaborációjának mélypontján éppen ezt a paradoxont helyezte hatályon kívül. Azonban Schmitt ebben a vonatkozásban is „maradandót alkotott”, hiszen „szürakuszai utazása” példaszerűen mutatja, hogy a politikai folyamatba transzponált metafizikai utáni vágy abszolutizmusa, az egy antitézisre egyszerűsített gondolkodás hogyan bénítja és torzítja a tudományos megismerés indítékául szolgáló fundamentális kíváncsiságot, hogyan számolja fel a szellem és a tudomány szabadságának feltételeit. Talán ez a paradox tényállás szemlélteti leginkább a Schmitt elméleteiben, teoretikus és gyakorlati döntéseinek igazolási szerkezetében lappangó rejtélyt, amelyet a konzervatív német tudóserőtelmség XX. századi generációjának paradigmatiszma személyiségeként életművében az utókorra hagyott.

Schmitt jogtudományának politikaira vonatkoztatottsága és metafizikai-politikai döntése, amelyet a kortársak és az utókor a náci totalitárius rezsimmel való kollaborációként ítélt el, látszólag lehetetlenné teszik az életmű ideológia- és politikamentes értelmezését és értékelését. A totalitárius sokk és a kollaboráció bűne miatt az értelmezők – tudatosan, mint például Lukács György, vagy öntudatlanul, mint például a tiszta tudományosság állítólagos képviselői – a politikai ellenség, azaz a liberális, a szocialista, a kommunista nézőpontjából közelítenek Schmitt művéhez és személyiségéhez. Ezért aztán az életmű értelmezésének kiindulópontjául szolgáló előfeltevések lényegében világnézeti előfeltételekként működő végső értékálláspontok, amelyekből Schmitt-tet csak elítélni lehet, de megérteni nem. Ha az értelmező a politikai ellenség nézőpontjából közelít tárgyához, akkor eleve rejtve maradnak számára a mű és a személyiség azon vonatkozásai és problematikái, amelyekből nem pusztán tanulni lehet, egyfajta intő példa gyanánt, hanem amelyek a mű egészét, illetve egyes részmegoldásait eredeti alkotásokként jelenítik meg, s a szerző személyiségének inkognitóját, már amennyire ez emberileg lehetséges, hozzáférhetővé teszik. Többek között csak ekkor válik láthatóvá, hogy Schmitt a jogtudományt a teológiai, filozófiai és szociológiai nézőpontok integrálásával eredeti módon továbbfejlesztette, új emergenciaszintre emelte, az európai jogi és politikai gondolkodást olyan nézőponttal és problematikákkal gazdagította, melyek a tudományos kutatásban és oktatásban, az alkotmányjog és nemzetközi jog gyakorlatában egyszerűen megkerülhetetlenek. Ezért Schmitt és a magyar szellemi élet találkozásának harmadik találkozása³ kapcsán joggal merül fel a kérdés, hogy lehetséges-e – s ha igen, hogyan – Schmitt életművét a tudományos vitában világnézeti-ideológiai előfeltevésektől, a barát és ellenség létszerű politikai megkülönböztetéseitől függetlenül, tisztán tárgyszerűen értelmezni; lehetséges-e a Schmitt-recepció értelmezési stratégiáit kizárólag a tudományon belül, a vitában részt vevők által kölcsönösen elfogadott, azaz mindenki számára szinoptikus nézőpontból a tárgy sérelme nélkül körvonalazni.

³ Schmitt és a magyar szellemi élet találkozásainak eszmetörténeti bemutatása e számunk 26 oldalán, a szerző tanulmányában olvasható (a szerk.)